

Frontiera Imperiului Roman din Dacia în drum spre Lista patrimoniului mondial UNESCO.

Probleme și responsabilități pentru cercetarea arheologică, protecția patrimoniului și turism

Alexandru POPA

Abstract

Today, *limes* is an *en vogue* term in Romania. Scientific research, heritage protection and, more recently, politic discourse – they all deal, directly or indirectly, with issues regarding the Frontiers of the Roman Empire in today's Romania. In the context of nominating the Frontiers of the Roman Empire as a serial site of UNESCO World Heritage, each of the previously mentioned domains has its responsibilities towards the monument itself. In this study I focus on explaining the different understandings of the term *limes*. Next, I found it rather important and well-timed to discuss the main tasks and obligations of archaeological research, of the industry of tourism and of archaeological heritage protection in Romania throughout the entire process of nominating and inscribing the Limes on the UNESCO List, as well as after this process is long over.

Keywords: World Heritage List, UNESCO, Frontiers of the Roman Empire, Roman Dacia, *limes*, Romania.

Introducere*

Urmele vizibile și invizibile ale frontierei Daciei Romane reprezintă de mai mult timp unul dintre siturile arheologice reprezentative din România, în general, și din Transilvania, în special. Pe de o parte, frontiera romană de aici, cunoscută și sub numele de *limes*, simbolizează o graniță între lumea greco-romană și civilizațiile locale din regiunile de la nord de Dunăre. Pe de altă parte, este vorba mai degrabă de o imensă zonă de contact dintre cele două părți ale *oicumenei* antice. Astăzi, frontiera Daciei Romane este pe cale de a deveni și o parte componentă a ansamblului Frontierele Imperiului Roman (FIR¹), recunoscut drept unul dintre cele mai extinse situri arheologice din lume și inclus (pentru moment,

* Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului „Preservation by development of sustainable strategies for a better protection of the UNESCO World Heritage Sites from Romania” (<http://archaeoheritage.ro/hero/>), susținut de Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS) – Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), PN-III-P4-ID-PCE-2016-0737 și implementat sub auspiciile Institutului de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași.

¹ În literatura de limbă engleză se folosește acronimul FRE pentru *Frontiers of the Roman Empire*.

doar parțial) în Lista patrimoniului mondial. În acest studiu vreau să schițez câteva probleme legate de frontiera Daciei Romane drept parte a ansamblului Frontierele Imperiului Roman. Un sit cu valoare de patrimoniu mondial are nevoie nu doar să fie inclus în lista siturilor mondiale, ci – mult mai mult – să i se ofere forme adecvate de gestiune și management, dar mai ales o protecție sigură și de durată. Un asemenea sit nu ar trebui să se afle doar în atenția copiilor din localitățile învecinate sitului, ci să devină cunoscut pe larg publicului interesat, de la comunitatea cercetătorilor arheologi până la diferitele tipuri de turiști interesați de trecut. De remarcat este și faptul că, mai nou, limesul roman și-a găsit loc chiar și în programul de guvernare al partidului de la putere din România².

Limes Romanum vs. Frontiera Imperiului Roman

Pentru evitarea unor eventuale confuzii, consider oportun să concretizez pentru început definiția termenului „limes”, folosit pe larg atât în literatura academică, cât și în discursul public.

Din momentul constituirii arheologiei provincial-romane drept unul dintre domeniile de studiu al Antichității, termenul „limes” este unul descris, definit și cercetat în numeroase lucrări de specialitate. Drept pionieri ai acestor preocupări îi amintim aici în primul rând pe Theodor Mommsen și apoi pe Ernst Fabricius³. În literatura de limbă germană contemporană, definițiile termenului⁴ se sprijină pe aceste lucrări din prima jumătate a secolului al XX-lea. Principalele elemente ale definițiilor lui Mommsen și apoi Fabricius se regăsesc, uneori într-o formă mai simplificată, și în compendii universitare⁵, și în literatura pen-

² Astfel, printre măsurile propuse de Guvern în domeniul culturii, întâlnim și următoarea: „19. Continuarea programului „Limes” Asigurarea condițiilor necesare continuării și dezvoltării Programului Național „Limes”, dedicat inventarierii și cercetării arheologice a frontierei Imperiului Roman de pe teritoriul României”, în Programul de guvernare 2018-2020, p. 252, http://gov.ro/fisiere/pagini_fisiere/PROGRAMUL_DE_GUVERNARE_2018-2020.pdf, (ultima accesare 8.08.2018).

³ Th. Mommsen, „Der Begriff des Limes,” în *Historische Schriften von Theodor Mommsen, Bd. 2, Gesammelte Schriften von Theodor Mommsen* (Berlin: 1908); Th. Mommsen, „Der Ober-rheinische Limes,” în *Historische Schriften von Theodor Mommsen, Bd. 2, Gesammelte Schriften von Theodor Mommsen* (Berlin: 1908); Ernst Fabricius, „Limes,” în *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, ed. Georg Wissowa (Stuttgart: 1926).

⁴ Egon Schallmayer and Matthias Becker, „Limes,” în *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* (Berlin; New York: 2001); Eckart Olshausen, „Limes. Allgemein,” în *Der Neue Pauly*, ed. Hubert Cancik, Helmut Schneider, and Manfred Landfester (Stuttgart, Weimar: Brill Online, 1999).

⁵ Egon Schallmayer, „Limes,” în *Die römischen Provinzen. Eine Einführung in ihre Archäologie*, ed. Thomas Fischer (Stuttgart: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2001), 123-124.

tru publicul interesat de antichități⁶. Uneori definiția istorică este completată de unele detalii din etimologia termenului⁷.

Pe parcursul timpului termenul „limes” a ajuns să definească și o graniță aflată sub controlul armatelor Imperiului Roman. Din punct de vedere geografic, ar fi vorba despre granița întregului Imperiu, cu o lungime totală estimată la circa 7000 km⁸. Remarcăm în acest context faptul că marele istoric Ronald Syme constata la timpul său, adică în prima jumătate a secolului XX-lea, că limesul a ajuns să denote o noțiune foarte generală și cu multe sensuri: „This was the term which soon came to be applied to each and all of the frontiers of the Empire, at first perhaps only when they were lines of demarcation or defence on land, but later to rivers as well”⁹.

Cu toată această generalizare a termenului, literatura științifică de referință subliniază în permanență diferențele dintre „frontiera Imperiului Roman” și „limes”. Asta pentru că prin limes se subînțelege linia graniței romane, marcată cu ajutorul „unor structuri special amenajate, de exemplu palisadă, zid sau valuri cu șanț”. Acestei linii îi mai aparțineau turnuri de observare și semnalizare, precum și castre, legate între ele prin drumuri¹⁰. Este evident că această definiție poate fi considerată valabilă doar în cazul unor segmente de pe granița din *Raetia* și *Germania Superior* sau în cazul fortificațiilor lineare din *Britannia* romană. În rest, sistemul de apărare al provinciilor era organizat diferit, iar unul dintre exemplele demne de amintit în acest sens este *Dacia*. Aici nu se aplică, decât cu foarte multe rezerve și limitări, acea schemă cunoscută a structurii graniței din provinciile amintite mai sus. Asta pentru

⁶ Egon Schallmayer, *Der Limes: Geschichte einer Grenze* (München: Beck, 2006), 11-16; Thomas Fischer et al., *Die Armee der Caesaren. Archäologie und Geschichte* (Regensburg: Pustet, 2012), 299.

⁷ „Das lateinische Wort „limes“ stammt ursprünglich aus der Fachsprache römischer Landvermesser. Es bezeichnete anfangs nur einen Weg, der die Grenze zwischen zwei Grundstücken oder Vermessungssystemen bildete“ (traducere în limba română: „Cuvântul latin „limes” provine inițial din limbajul topografilor romani. La început cuvântul însemna doar un drum format între două parcele sau două sisteme de măsurători topografice”), Fischer et al., *Die Armee der Caesaren. Archäologie und Geschichte*, 299.

⁸ Margot Klee, *Grenzen des Imperiums. Leben am römischen Limes* (Stuttgart: Theiss, 2006), 7.

⁹ Ronald Syme, „Flavian Wars and Frontiers,” in *The Cambridge Ancient History. 11: The Imperial Peace*, ed. S.A. Cook, F.E. Adcock, and M.P. Charlesworth (Cambridge: Cambridge University Press, 1936), 182. Traducere în română: „Acesta a fost termenul care a fost (și este) folosit pentru a defini fiecare și totodată toate frontierele Imperiului. La început făcea referire doar la liniile de demarcare sau de apărare terestre, folosindu-se, mai apoi, și pentru râuri.”

¹⁰ Fischer et al., *Die Armee Der Caesaren. Archäologie und Geschichte*, 299.

că aici nu a existat o structură lineară completă, cu val, șanț, palisadă și drumuri de legătură¹¹.

Pentru provincia Dacia termenul de „limes” poate fi interpretat mai degrabă în sensul transmis de Scriptorum Historiae Augustae (*Vita Hadriani* 12, 6)¹² – o linie de demarcație între zonele romane și cele neromane. Este ușor de observat faptul că această definiție nu face distincție între o graniță în sens militar și una în sens politic. Din acest motiv, apreciem ca fiind mult mai adecvată definiția limesului în sensul lui Tacitus – „linie de demarcație controlată militar”¹³.

În majoritatea lucrărilor de referință din România, limesul este perceput în principal drept graniță a provinciilor romane¹⁴. O abordare nu doar mai complexă, ci și diferită de cea a multor colegi descoperim la Coriolan Opreanu. Pentru perioada secolelor I-II p.Chr. el conchide că „limesul Imperiului Roman” este folosit mai degrabă în sens geografic și mai puțin cu sens de linie de apărare cu elemente de fortificație. O transregionalizare a termenului și, respectiv, folosirea lui pentru a indica granița unei singure provincii este, după părerea lui Opreanu, documentată de surse abia din secolul al IV-lea¹⁵. Eduard Nemeth tratează termenul „limes” în concordanță cu definiția lui Isaac¹⁶: termen topografic, un drum ce pătrunde adânc în *Barbaricum*, precum și o graniță „uscată” a Imperiului Roman. Pe parcursul timpului, unele dintre aceste sensuri își pierd importanța, astfel încât din epoca marilor cuceriri din perioada împăratului Traian „limes” este folosit doar în sensul unei granițe¹⁷. C.C. Petolescu folosește termenul „limes” atât pentru o graniță pe uscat, cât și pentru una de-a lungul unui râu¹⁸.

¹¹ Egon Schallmayer and Gerhard Preuss, *Von den Agri Decumates zum Limes Dacicus. Bericht über eine Reise nach Rumänien* (Saalburg-Schriften, Bad Homburg v.d.H.: Saalburgmuseum, 1995), 13.

¹² A se vedea și comentariile lui Jörg Fündling, *Kommentar zur Vita Hadriani der Historia Augusta*, vol. 4, 1-2, *Antiquitas. Reihe 4, Beiträge zur Historia-Augusta-Forschung* (Bonn: Habelt, 2006), 609-612.

¹³ A se vedea la acest subiect și Dietwulf Baatz, *Der römische Limes: Archäologische Ausflüge zwischen Rhein und Donau* (Berlin: Mann, 2000), 49-50.

¹⁴ Drept lucrare reprezentativă putem aminti Dumitru Protase and Alexandru Suceveanu, eds., *Istoria Românilor. II. Daco-romani, romanici, alogeni*, 2 ed. (București: 2010), 115.

¹⁵ Coriolan Opreanu, *Dacia romană și Barbaricum*, ed. Florin Drașoveanu, vol. 17, *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica* (Timișoara: 1998), 14-17.

¹⁶ Benjamin Isaac, „The Meaning of the Terms *Limes* and *Limitanei*,” *Journal for Roman Studies* (1988).

¹⁷ Eduard Nemeth, „Armată și limes în Dacia romană,” *Studia Universitatis Babeș-Bolyai – Historia*, no. 1-2 (2009), 101.

¹⁸ C.C. Petolescu, *Dacia. Un mileniu de istorie* (București: Editura Academiei Române, 2010).

Daverio Rocchi notează că limesul trebuie înțeles drept o fâșie de pământ care separă Imperiul Roman de teritoriile din afara lui¹⁹. În acest context, putem sesiza că răspunsurile la întrebarea despre lățimea acestei „fâșii” demarcaționale nu pot fi decât foarte subiective. Zona în cauză am putea-o asocia cu ușurință cu un termen des întâlnit în literatura germană de specialitate – *Limesgebiet* („zona limesului”), doar că sursele noastre nu ne permit să cuantificăm precis dimensiunile acestei „zone”. Această formă de percepție a limesului roman se instalează în cercetarea modernă, se pare, cu precădere după introducerea Zidului lui Hadrian în Lista patrimoniului mondial. Odată cu aceasta, a apărut necesitatea instituirii zonelor de protecție de-a lungul sitului în cauză și, ulterior, a înscrierii celorlalte segmente ale sitului de patrimoniu mondial – Frontierele Imperiului Roman²⁰.

Sintetizând cele spuse despre folosirea în literatura de specialitate a termenului „limes”, putem constata existența a două sensuri – unul larg și unul mai îngust. În sensul îngust, limes denotă acel sistem de apărare a granițelor Imperiului Roman care este alcătuit din fortificații de trupe, însoțite de turnuri de observare și semnalizare și legate între ele de fortificații liniare continue (val și șanț, palisadă, zid) și drumuri de legătură.

În sens larg, termenul de limes s-a generalizat și înseamnă granița exterioară (spre Barbaricum) a unei provincii a Imperiului Roman, indiferent de prezența sau absența elementelor lui constitutive, gen castre, turnuri sau drumuri.

Frontiera romană din Dacia

în drum spre Lista patrimoniului mondial UNESCO

Păstrarea și protejarea patrimoniului natural sau cultural ține azi nu doar de competența statelor contemporane, ci și de întreaga comunitate internațională. Acest principiu de bază se regăsește în Convenția privind protecția patrimoniului mondial, cultural și natural, semnată la Paris în data de 16 noiembrie 1972, cu ocazia celei de-a XVII-a sesiuni a Conferinței Generale a Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură²¹. De atunci, Lista patrimoniului mondial a fost completată cu 1092 de monumente din patrimoniul natural și cultural din 167 de țări²². România s-a alăturat acestei convenții in-

¹⁹ Giovanna Daverio Rocchi, „Grenze,” in *Der Neue Pauly*, ed. Hubert Cancik, Helmut Schneider, and Manfred Landfester (Brill, 2010).

²⁰ A se vedea planurile de management ale sitului Hadrians Wall, <http://hadrianswallcountry.co.uk/hadrians-wall-management-plan> (accesat în 8.08.2018).

²¹ <https://whc.unesco.org/en/convention/> (ultima accesare 22.08.2018).

²² <http://whc.unesco.org/en/list/> (ultima accesare 8.08.2018).

ternaționale în 1990²³ și, respectiv, susține păstrarea și protejarea siturilor din patrimoniul cultural și natural²⁴. Astăzi România are opt ansambluri de monumente incluse în Lista patrimoniului mondial²⁵.

*Convenția privind protecția patrimoniului mondial, cultural și natural*²⁶ are, prin definiția ei, menirea completării legislațiilor naționale de profil cu o serie de reglementări aplicabile la nivel internațional, indiferent de specificul legislativ al țării în care sunt preluate. Respectiv, fiecare stat își alcătuiește independent și individual lista indicativă a monumentelor susceptibile de a fi înscrise în Lista patrimoniului mondial, în concordanță cu elementele și criteriile prevăzute de Convenție. Prin aceasta măsură, statele își urmează obligația asumată de a menține, în limita posibilităților, valoarea și starea de conservare a sitului nominalizat pentru Lista patrimoniului mondial sau inclus în această listă. Situația este de așa natură, încât responsabilitatea integrală pentru protejarea și întreținerea sitului rămâne pe seama autorităților locale și naționale. Incluziunea în Lista patrimoniului mondial mai aduce cu sine și o obligație oficială asumată față de comunitatea internațională. Înscrierea în Lista patrimoniului mondial nu presupune – de cele mai dese ori – vreo susținere financiară directă din partea UNESCO sau ONU. Deși există, mijloacele financiare din Fondul patrimoniului cultural²⁷ pot fi folosite doar pentru „asistență tehnică” în cadrul pregătirii dosarului de înscriere. Decizia despre includerea în Lista patrimoniului mondial a unui sit de patrimoniu este luată de Comitetul Patrimoniului Mondial, alcătuit din 21 de membri, aleși pentru un mandat de 6 ani. În decizia sa, Comitetul Patrimoniului Mondial se consultă cu o comisie de experți externi, membri ai ICOMOS și ai IUCN. Principalele criterii judecate de experți sunt autenticitatea și unicitatea sitului²⁸.

Înscrierea în Lista patrimoniului mondial UNESCO, în 1987, a Zidului lui Hadrian²⁹ a deschis calea Limesului Roman spre a fi recunoscut drept patrimoniu mondial³⁰. În 2005 a venit rândul frontierelor provinciilor *Germania Inferior* și *Raetia*³¹, care însă nu au fost înscrise separat, ci printr-o quasiextindere

²³ <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/972> (ultima accesare 8.08.2018).

²⁴ <http://cultura.ro/unesco> (ultima accesare 8.08.2018).

²⁵ <http://whc.unesco.org/en/list/> – Romania (ultima accesare 8.08.2018).

²⁶ Am consultat traducerea în limba română a Convenției, accesibilă la <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/50265> (ultima accesare 8.08.2018).

²⁷ <http://whc.unesco.org/en/world-heritage-fund/>. Vezi și <https://whc.unesco.org/en/convention/> Art. 15-18 (ultima accesare 8.08.2018).

²⁸ <http://whc.unesco.org/en/committee/> (ultima accesare 8.08.2018).

²⁹ <http://www.hadrianswallheritage.co.uk/> (ultima accesare 8.08.2018).

³⁰ <https://whc.unesco.org/en/list/430> Notes (ultima accesare 8.08.2018).

³¹ <https://whc.unesco.org/en/news/135/> (ultima accesare 8.08.2018).

a Zidului lui Hadrian³². A rezultat un ansamblu transnațional și multiserial – Frontierele Imperiului Roman³³, căruia în anul 2008 i-a fost adăugat Zidul lui Antoninus³⁴. Definiția acestui ansamblu este după cum urmează:

The Frontiers of the Roman Empire World Heritage Site should consist of the line(s) of the frontier of the height of the empire from Trajan to Septimius Severus (about 100-200 AD), and military installations of different periods which are on that line. The installations include fortresses, forts, towers, the Limes road, artificial barriers and immediately associated civil structures.³⁵

Un impuls semnificativ pentru evoluția mișcării de înscriere în Lista patrimoniului mondial a frontierelor Imperiului Roman din Europa, de la Atlantic până la Marea Neagră, a fost generat de înscrierea în Listă a limesului provinciilor *Germania Inferior* și *Raetia*. La scurt timp s-a constituit o mișcare a reprezentanților mai multor țări europene, care își doreau înscrierea segmentului de limes de pe teritoriile lor. Probabil, din intenția menținerii numărului de situri nominalizate în Lista patrimoniului mondial în limite manevrabile ca management, dar mai ales ca protecție, s-a decis ca numeroasele situri arheologice de pe linia graniței Imperiului Roman să fie cumulate într-un ansamblu – Frontierele Imperiului Roman. Siturilor deja înscrise – Hadrian's Wall³⁶, Upper German-Raetian Limes³⁷ și Antonine Wall³⁸ –

³² „Germany and the United Kingdom – Frontiers of the Roman Empire. [...] The two sections cover a length of 550 km from the northwest of Germany, to the Danube in the southeast and are inscribed as an extension of Hadrian's Wall (UK), which was listed in 1987”, <https://whc.unesco.org/en/news/135/> (ultima accesare 8.08.2018).

³³ <http://whc.unesco.org/en/decisions/511> (ultima accesare 8.08.2018). Pentru definirea termenului (engl. „serial sites”) a se vedea cap. 137-139 din Convenția privind protecția patrimoniului mondial.

³⁴ <http://whc.unesco.org/en/news/443>. A se vedea și Hotărârea WHC despre înscrierea lui Antonine Wall drept extensie a FRI, <http://whc.unesco.org/en/decisions/1501> (ultima accesare 8.08.2018).

³⁵ Vezi „3rd Meeting BRATISLAVA-GROUP”, <http://whc.unesco.org/uploads/nominations/430ter.pdf> (ultima accesare 8.08.2018). Traducere în română: „Situl patrimoniului mondial Frontierele Imperiului Roman ar trebui să fie alcătuit din linia (liniile) frontierei din perioada de glorie a Imperiului, de la Traian la Septimius Severus (circa 100-200 AD), și din construcțiile militare din diferite perioade care se află pe această linie. Aceste construcții includ cetăți, castre, turnuri, drumul de-a lungul limesului, bariere artificiale și structuri civile direct asociate”.

³⁶ <http://www.hadrianswallheritage.co.uk/> (ultima accesare 8.08.2018).

³⁷ Despre numărul și tipul de situri arheologice incluse în ansamblu vezi <http://whc.unesco.org/uploads/nominations/430ter.pdf> (ultima accesare 8.08.2018).

³⁸ <http://whc.unesco.org/uploads/nominations/430ter.pdf> (ultima accesare 8.08.2018).

main site type	Europe	Rhine	U Danube	M Danube	L Danube	Dacia
legionary fortress	27	7	5	4	4	7
fort	264	30	21	64	77	72
fortlet	62	1	16	11	6	28
watchtower	381	4	36	192	2	147
bridgehead	18	1		17		
fleet base	2	1			1	
hill fort	4			4		
earthwork	72					72
temporary camp	46	6	3	37		
industrial site	9	3	3	2	1	
road	53	26	5	18	4	
road station	4		1	1	2	
civil settlement	17	10		4	2	1
other	25	13	3	3	2	4
total	984	102	93	357	101	331

li se adaugă alte 984 de situri, a căror tipologie este prezentată în tabelul de mai sus³⁹.

România a decis să adere la această structură internațională prin intenția înscrierii limesului Daciei Romane și a segmentelor aferente ale granițelor du-nărene ca parte componentă a FIR. În activitatea de pregătire a dosarului, în afară de Institutul Național al Patrimoniului (instituția tradițional responsabilă pentru înscrierile în Lista patrimoniului mondial)⁴⁰, sunt implicate trei muzee naționale din subordinea Ministerului Culturii și Identității Naționale (Muzeul Național de Istorie a României din București, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca și Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni din Sf. Gheorghe). Pentru coordonarea activităților instituțiilor nominalizate și asigurarea comunicării atât între ele, cât și cu partenerii din afara țării a fost constituită o comisie specială – Comisia Națională Limes⁴¹. Pentru „ajustarea de urgență a decalajelor considerabile care se înregistrează actualmente între țările membre ale acestui proiect și țara noastră în ceea ce privește înscrierea în Lista UNESCO a acestui important monument al antichității”, Ministerul Culturii a instituit și Programul național Limes⁴².

³⁹ René Ployer, Marinus Polak, and Ricarda Schmidt, *The Frontiers of the Roman Empire. A Thematic Study and Proposed World Heritage Nomination Strategy. Advised by Icomos-International and commissioned by the Intergovernmental Committee of the 'Frontiers of the Roman Empire' World Heritage Site (UK, DE) and the Bratislava Group (Vienna / Nijmegen / Munich, 2017)*, 76.

⁴⁰ <https://patrimoniu.gov.ro/monumente-istorice/lista-patrimoniului-mondial-unesco> (ultima accesare 8.08.2018).

⁴¹ <http://www.cultura.ro/comisia-nationala-limes> (ultima accesare 8.08.2018).

⁴² <http://www.cultura.ro/programul-national-limes-2015-2019> (ultima accesare 8.08.2018).

Despre responsabilitatea arheologilor

Sunt convins că păstrarea Frontierei Imperiului Roman pentru generațiile viitoare este o sarcină care poate fi dusă la îndeplinire doar prin contribuția activă a tuturor părților implicate sau afectate, părți de care depinde starea ansamblului de situri arheologice, nominalizat pentru înscriere în Lista patrimoniului mondial. Azi este impredictibil dacă segmentul Daciei va fi acceptat drept parte componentă a sitului UNESCO Frontierele Imperiului Roman. Dar, luând în considerație efortul major depus la nivel internațional, probabil nu va fi dificil ca membrii Comitetului Patrimoniului Mondial să fie convinși despre valoarea de patrimoniu universal a frontierei Daciei Romane. Mai greu va fi să facem vizibil interesul și disponibilitatea tuturor părților interesate de a se implica în păstrarea și valorificarea multilaterală a Frontierelor Imperiului Roman din România. Ce înseamnă a administra un sit al patrimoniului mondial, cu ce probleme se ciocnesc sau se pot ciocni administratorii acestuia ne arată experiența țărilor care au pășit mult înaintea noastră pe drumul înscrierii pe Lista UNESCO a segmentelor frontierei Imperiului Roman. Ne referim aici la Marea Britanie și Germania, care au acumulat deja o vastă experiență în administrarea unor segmente din ansamblul UNESCO Frontierele Imperiului Roman, pe care au împărtășit-o și colegilor din alte țări.

Din experiența acestora reținem faptul că pe primul loc în ordinea priorităților, după îndelungi încercări, testări și provocări, a fost pusă **nevoia păstrării și conservării monumentelor arheologice** din componența ansamblului Frontierele Imperiului Roman. Pe locul doi urmează **omul** – cel care locuiește și activează în zona siturilor din componența ansamblului. Toate celelalte probleme și nevoi generate de Limes ca monument UNESCO le sunt mai degrabă subordonate primelor două. După părerea mea, această prioritizare a valorilor este una dintre cheile succesului ideii Limesului drept monument UNESCO în Germania și Marea Britanie.

Un alt moment important ce se desprinde din studierea experienței Marii Britanii și a Germaniei este faptul că protecția și multilaterală punere în valoare a unui monument asemeni Frontierelor Imperiului Roman sau a părților lui componente nu poate fi sarcina doar a unui grup de specialiști în arheologia epocii romane sau din domeniul protecției patrimoniului. Este nevoie de implicarea mult mai multor forțe din societate! Cu toate acestea, responsabilitatea specialiștilor din domeniul arheologiei este imensă și se bazează pe o tradiție transmisă din generație în generație de arheologi.

Trebuie să menționăm faptul că interesul științific pentru istoria și arheologia frontierelor romane (*Limesforschung*) în Europa este unul foarte mare la momentul actual. Pornind de la definiția destul de largă a limesului, putem constata

că cercetarea acestui domeniu științific nu este una efectuată exclusiv prin studii despre armata de graniță a Imperiului Roman, ci mai degrabă asupra tuturor domeniilor de cercetare și a tuturor subiectelor legate într-un fel sau altul de „zona de graniță” a provinciilor romane. Îmi pot explica o asemenea extindere tematică a domeniului de cercetare *Limesforschung* în principal prin modificarea survenită în înțelegerea funcționalității Limesului. Astfel, în noile publicații la subiect, rolul granițelor romane este văzut nu doar și nu atât prin prisma apărării provinciilor, ci mult mai larg⁴³. Sunt sigur că nu vom greși dacă vom accepta părerea lui Claus-Michael Hüssen precum că *Limesforschung* include azi majoritatea aspectelor istoriei și arheologiei din zona granițelor externe ale unei provincii romane: „... die Limesforschung umfasst alle siedlungs- und kulturgeschichtlichen Aspekte der Eroberung und Besiedlung einer Grenzregion sowie die wirtschaftlichen Grundlagen, das Verkehrswesen und das Verhältnis zu den Nachbarn durch Handel und bei kriegerischen Auseinandersetzungen”⁴⁴.

Una dintre cele mai acute probleme cu care ne confruntăm azi în cercetarea frontierei romane din România este, după părerea mea, cea a ușurinței cu care se declanșează o săpătură arheologică. Pe de o parte, prin definiția arheologiei ca știință, săpătura este unul dintre aspectele de bază ale cercetării științifice. Pe de altă parte, evoluția tehnologică a societății moderne a făcut ca săpăturile arheologice să nu mai fie singura formă de achiziție de informații arheologice. Înainte de a se declanșa săpături arheologice – care, implicit, vor distruge iremediabil substanța sitului arheologic –, trebuie să devină obligatorie o cercetare cu mai multe metode non- sau puțin invazive. Dezvoltarea tehnologiilor din ultimii 25 de ani a permis dezvoltarea fotografiei aeriene, a metodelor geofizice și geochimice drept surse foarte eficiente de achiziție a datelor. Analiza laborioasă și interpretarea metodic corectă a tuturor acestor tipuri de date permit de cele mai dese ori formularea unor răspunsuri mai profunde decât cele parvenite din simple săpături arheologice, efectuate cu mijloace foarte apropiate de epoca de constituire a arheologiei ca știință. Putem obține răspunsuri extinse la întrebările despre localizarea,

⁴³ A se vedea, de exemplu, lucrarea colectivă Andreas Thiel, ed., *Forschungen zur Funktion des Limes*. 3. *Fachkolloquium der Deutschen Limeskommission*, 17./18. Februar 2005 in Weißenburg I. Bay., vol. 2: *Beträge zum Welterbe Limes* (Stuttgart: 2007).

⁴⁴ Claus-Michael Hüssen, „Grabungen und Forschungen der letzten 40 Jahre im obergermanischen und rätischen Limesgebiet,” in *Der Römische Limes in Deutschland, Sonderheft der Zeitschrift „Archäologie in Deutschland”* (Stuttgart: Konrad Theiss Verlag, 1992), 33. Traducere în română: „Cercetarea limesului include toate aspectele de habitat și de istorie culturală a cuceririi și populării unei regiuni de graniță, la fel ca bazele economiei, sistemul de drumuri, precum și relațiile cu vecinii – atât cele comerciale, cât și cele de război”.

structura aproximativă și diferite alte aspecte ale sitului arheologic, dar nu putem obține informații despre datarea straturilor arheologice sau cronologia sitului. Acestea din urmă pot fi obținute, la ora actuală, prin studiul detaliat al materialelor din săpăturile predecesorilor noștri și doar ca *ultima ratio* – prin săpătură punctuală. Nu în ultimul rând cercetările neinvazive ne pot spune cu exactitate unde să efectuăm săpătura în cazul în care ea este imperativ necesară din punct de vedere științific. Această abordare strategică ar aduce numai beneficii atât din punct de vedere financiar și temporal, cât și din punctul de vedere al resursei umane, timpul economisit permițându-le specialiștilor să se concentreze mai aprofundat pe studierea, interpretarea și publicarea rezultatelor cercetării.

Din punctul meu de vedere, săpăturile arheologice sistematice sunt demarate mult prea devreme. Indiferent de faptul cât de spectaculare ar putea fi rezultatele scoase la lumina zilei, va rămâne persistentă întrebarea dacă nu cumva cu metode mai avansate de săpătură, ce vor fi, cu siguranță, dezvoltate în viitor, ar/vor putea fi obținute informații și rezultate mult mai pregnante. Atâta timp cât există posibilitatea unor cercetări non- sau puțin invazive pentru identificarea și delimitarea sitului arheologic, săpăturile arheologice ar trebui să fie mai degrabă o excepție decât rutină zilnică. În situația în care nu există suficiente mijloace financiare, logistice și echipamente performante pentru efectuarea și mai ales documentarea științifică a rezultatelor săpăturilor, adecvată secolului XXI, este mai bine pentru situl arheologic ca săpăturile arheologice să fie amânate. În acest context, este salutabilă ideea colegilor din unele țări europene (de exemplu Germania) de a transforma siturile arheologice neafectate de distrugerii naturale sau antropice în rezervații arheologice și prin aceasta a le proteja de cazmaua arheologilor dornici cu orice preț să facă săpături. Constituirea de asemenea „rezervații” este una dintre căile eficiente de a păstra pentru generațiile ulterioare, atât ale publicului cât și ale cercetătorilor, siturile arheologice pe care le vrem declarate parte din patrimoniul mondial universal UNESCO!

Un alt gen de nevoie pentru efectuarea de săpături arheologice este determinat de lucrările edilitare, interesul public al cărora prevalează asupra celui de salvagardare a patrimoniului cultural național. Cu toate problemele economice din țară, în România se construiesc noi șosele și autostrăzi, blocuri și case de locuit, uneori chiar fabrici și uzine. Toate acestea sunt legate de lucrări de pământ, ce conduc la distrugerea iremediabilă și ireversibilă a nenumărate situri arheologice, ascunse în pământ, inclusiv a celor parte componentă a Frontierei Imperiului Roman. Pierderea unui sit arheologic sau a unei părți de sit poate fi justificată doar atunci când se efectuează o documentare exhaustivă și profesio-

nistă a urmelor arheologice surprinse. Conform legislației în vigoare⁴⁵, lucrările amintite trebuie anticipate obligatoriu de o cercetare arheologică, organizată drept săpătură de salvare, ce urmează să documenteze detaliat, în text și imagini, toate descoperirile făcute. Descoperirile arheologice urmează a fi extrase conform normelor de conservare primară și apoi păstrate în depozite specializate și muzee. În zonele/orașele cu o istorie intensivă, această situație înseamnă o adevărată provocare pentru toate părțile implicate în protecția și salvagardarea patrimoniului arheologic.

Prezentarea sitului UNESCO

„Frontierele Imperiului Roman” publicului larg

Reieșind din experiența altor state europene, turismul, atât în zona Frontierelor Imperiului Roman, cât și în diferite muzee cu tematică apropiată, este un element de succes pentru managementul siturilor patrimoniului mondial. Valoarea culturală, prin care, de exemplu, în Germania sau Marea Britanie, societatea recunoaște rolul Frontierelor Imperiului Roman drept monument al patrimoniului mondial, se măsoară foarte ușor prin numărul de vizitatori. Este un model demn de urmat, rămâne doar ca siturile componente să fie pregătite și adaptate pentru vizite individuală sau în grup. Ca urmare, prezentarea către public este unul dintre momentele de bază ce urmează să asigure păstrarea Frontierelor Imperiului Roman pentru generațiile care ne vor urma în această țară. Ansamblul trebuie prezentat publicului în parteneriat cu industria turismului, dar, evident, fără a dăuna sub nicio formă monumentului propriu-zis. Pentru zona Daciei Romane consider că cea mai mare provocare a acestui demers va consta în păstrarea unei linii comune pentru numărul mare de situri individuale, din care se compune Frontiera Imperiului Roman în această provincie nord-dunăreană. Este necesar ca vizitatorul unui singur sit să obțină informații despre întregul segment al Frontierei Romane, de exemplu, din Carpații Orientali sau din întreaga Dacie Romană. Una dintre cele mai mari provocări va fi cea a reconstrucțiilor – aici va trebui căutată posibilitatea atingerii unui nivel cât mai înalt al calității artistice, dar și al materialelor folosite. După părerea mea, cu cât mai bine s-a păstrat monumentul arheologic, cu atât mai puțin trebuie să insistăm cu reconstrucțiile „grandioase”. Acolo unde zidurile unui castru, asemeni celui de la Brețcu, se păstrează vizibile în teren (chiar și sub forma unui val de pământ), acestea vorbesc de la sine și nu necesită reconstrucții speciale în

⁴⁵ Este vorba, în primul rând, de Ordonanța de Guvern nr. 43 (r2) din 30.01.2000 privind protecția patrimoniului arheologic și declararea unor situri arheologice ca zone de interes național. Pentru textul documentului a se vedea, de exemplu, <https://patrimoni.gov.ro/images/pdf/OG-43-2000-Arheologie-2006.pdf> (ultima accesare 8.08.2018).

incinta sitului. În locul acestora, se poate opta fie pentru reconstrucții virtuale, fie pentru reconstrucții la scară redusă, sub forma unor machete din bronz sau alt material rezistent în timp, care să redea întocmai perimetrul sitului și alte informații relevante cu privire la acesta.

Încheiere

Indiferent de rezultatul analizei dosarului limesului dacic de comisia de experți sau al votului Comitetului Patrimoniului Mondial, părțile componente de pe teritoriul României ale ansamblului UNESCO Frontierele Imperiului Roman vor necesita în viitorul apropiat o atenție deosebită și o atitudine responsabilă a tuturor părților implicate. Fie că este vorba despre cercetători arheologi, reprezentanți ai administrațiilor locale și regionale, proprietari ai terenurilor pe care sunt dispuse siturile sau operatori de turism, cu toții va trebui să ne orientăm atenția în primul rând spre păstrarea și salvagardarea siturilor parte componentă a ansamblului UNESCO. Fiecare dintre părțile interesate va purta responsabilități specifice, care să contribuie adecvat la păstrarea monumentului respectiv pentru generațiile viitoare și punerea sa în valoare, fără a-i pune în pericol integritatea sau autenticitatea pe termen lung.

Bibliografie

- Baatz, Dietwulf. *Der römische Limes: Archäologische Ausflüge zwischen Rhein und Donau*. Berlin: Mann, 2000.
- Daverio Rocchi, Giovanna. „Grenze.” In *Der Neue Pauly*, edited by Hubert Cancik, Helmut Schneider and Manfred Landfester. Brill, 2010.
- Fabricius, Ernst. „Limes.” In *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, edited by Georg Wissowa, 572-671. Stuttgart, 1926.
- Fischer, Thomas, Ronald Bockius, Dietrich Boschung, and Thomas Schmidts. *Die Armee der Caesaren. Archäologie und Geschichte*. Regensburg: Pustet, 2012.
- Fündling, Jörg. *Kommentar zur Vita Hadriani der Historia Augusta*. Vol. 4, 1-2, *Antiquitas. Reihe 4, Beiträge zur Historia-Augusta-Forschung*. Bonn: Habelt, 2006.
- Hüssen, Claus-Michael. „Grabungen und Forschungen der Letzten 40 Jahre im Obergermanischen und Rätischen Limesgebiet.” In *Der Römische Limes in Deutschland*, 33-70. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag, 1992.
- Isaac, Benjamin. „The Meaning of the Terms *Limes* and *Limitanei*.” *Journal for Roman Studies* (1988): 125-47.
- Klee, Margot. *Grenzen ses Imperiums: Leben am römischen Limes*. Stuttgart: Theiss, 2006.

- Mommsen, Th. „Der Begriff des Limes.” In *Historische Schriften von Theodor Mommsen, Bd. 2*, 456-64. Berlin, 1908.
- . „Der Oberrheinische Limes.” In *Historische Schriften von Theodor Mommsen, Bd. 2*, 444-52. Berlin, 1908.
- Nemeth, Eduard. „Armată și limes în Dacia romană.” *Studia Universitatis Babeș-Bolyai – Historia*, no. 1-2 (2009): 100-10.
- Olshausen, Eckart. „Limes. Allgemein.” In *Der Neue Pauly*, edited by Hubert Cancik, Helmut Schneider and Manfred Landfester, 192-95. Stuttgart, Weimar: Brill Online, 1999.
- Opreanu, Coriolan. *Dacia romană și Barbaricum*. Edited by Florin Drașovean. Vol. 17, *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica*. Timișoara, 1998.
- Petolescu, C.C. *Dacia. Un mileniu de istorie*. București: Editura Academiei Române, 2010.
- Ployer, René, Marinus Polak, and Ricarda Schmidt. *The Frontiers of the Roman Empire. A Thematic Study and Proposed World Heritage Nomination Strategy. Advised by Icomos-International and commissioned by the Intergovernmental Committee of the 'Frontiers of the Roman Empire' World Heritage Site (UK, DE) and the Bratislava Group*. Vienna / Nijmegen / Munich, 2017.
- Protase, Dumitru, and Alexandru Suceveanu, eds. *Istoria Românilor*. Vol. II. *Daco-Romani, romanici, alogeni*. 2 ed. București, 2010.
- Schallmayer, Egon. *Der Limes: Geschichte einer Grenze*. München: Beck, 2006.
- . „Limites.” In *Die römischen Provinzen. Eine Einführung in ihre Archäologie*, edited by Thomas Fischer, 123-42. Stuttgart: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2001.
- Schallmayer, Egon, and Matthias Becker. „Limes.” In *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, 403-42. Berlin; New York, 2001.
- Schallmayer, Egon, and Gerhard Preuss. *Von den Agri Decumates zum Limes Dacicus. Bericht über eine Reise nach Rumänien* Bad Homburg v.d.H.: Saalburgmuseum, 1995.
- Syme, Ronald. „Flavian Wars and Frontiers.” In *The Cambridge Ancient History 11: The Imperial Peace*, edited by S.A. Cook, F.E. Adcock and M.P. Charlesworth, 131-87. Cambridge: Cambridge University Press, 1936.
- Thiel, Andreas, ed. *Forschungen zur Funktion des Limes. 3. Fachkolloquium der Deutschen Limeskommission, 17/18. Februar 2005 in Weißenburg I. Bay*. Vol. 2: *Beträge zum Welterbe Limes*. Stuttgart, 2007.

Rezumat

Astăzi, limes este un cuvânt în vogă în România. Cercetarea științifică, protecția patrimoniului și, mai recent, discursul politic – toate se ocupă, direct sau indirect, de problemele legate de frontierele Imperiului Roman în România de astăzi. În contextul recunoașterii de către UNESCO a sitului serial Frontierele Imperiului Roman ca bun cultural din patrimoniul mondial, fiecare dintre domeniile menționate anterior își are responsabilitățile sale față de monumentul însuși. În acest studiu mă concentrez pe explicarea diferitelor accepțiuni ale termenului „limes”. În continuare, mi-am dat seama că este importantă și oportună discutarea principalelor sarcini și obligații ale cercetării arheologice, ale industriei turismului și ale protecției patrimoniului arheologic în România pe tot parcursul procesului de numire și înscriere a limesului dacic pe Lista UNESCO și mult după încheierea acestuia.

Cuvinte-cheie: Lista patrimoniului mondial, UNESCO, Frontierele Imperiului Roman, Dacia Romană, protecția patrimoniului arheologic, România.